

УДК 340.115

І. В. Гетьман,
*канд. юрид. наук,
завідувачка лабораторії європейського права
та порівняльного правознавства
Інститут державного будівництва та місцевого
самоврядування НАПрН України,
м. Харків*

ТЕНДЕНЦІЇ В МЕТОДОЛОГІЧНІЙ КОМПОНЕНТІ СУЧАСНОЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Сучасне суспільство поступово набуває ознак, притаманних інформаційному соціуму, як-то: (а) трансформація у сфері виробництва, обміну, розподілу і споживання матеріальних благ; (б) зміна у традиційному ринковому типі господарювання під впливом позитивних надбань науково-технічної й інформаційно-комунікаційної панування; (г) ускладнення соціально-економічних, комунікаційних, міжособових зв'язків; (д) запровадження нових управлінських методів; (е) посиленням значущості так званого людського фактору й екологічних вимог.

Ситуація, що склалась у царині юридичної науки, зазнала суттєвих змін з того часу, коли Україна почала рухатися в напрямку розбудови демократичної, правової держави. До другої половини ХХ ст. ніякі дискусії не могли похитнути впевненості в побудові абсолютно істинних підходів до праворозуміння. Нині екзистенція вітчизняної соціально-правової доктрини зазнає кар-

динальних трансформацій: а) завдяки зусиллям вітчизняних учених наполегливо торує шлях плюралізм у підходах до розуміння права; б) відбуваються зміни в підходах до філософського осмислення дійсності, які впливають на поняття права; в) формується нове розуміння сутності права й відповідної методології (С. С. Алексєєв, М. І. Козюбра, С. І. Максимов, О. В. Петришин, П. М. Рабінович, А. П. Заєць, М. В. Цвік [Див.: 1; 2; 7-9; 12; 13; 15-17; 19; 21-23]). Зважаючи на підвищену увагу до проблем пошуку нового методологічного інструментарію, розуміння сутності права, виведення нових рис і функцій останнього, ми все-таки погодимося з фактом, що кожна із запропонованих наукових проблем може стати повноцінним предметом окремого дисертаційного чи монографічного дослідження або циклу наукових праць. З огляду на вказане вище за наукове завдання маємо за допомогою раціоналізації існую-

чих знань зробити спробу запропонувати до обговорення визначальні трансформації в сучасній правовій доктрині.

За нинішніх умов суспільної і правової дійсності на необхідності пошуків нової методології праворозуміння наголошує багато вчених-теоретиків. Так, М. І. Козюбра акцентує увагу на опрацюванні нових методів і підходів для дослідження об'єкта загальнотеоретичної юриспруденції. Розмірковуючи над проблематикою розуміння суті права, яка, на його думку, й нині залишається центральною для юриспруденції, науковець підкреслює, що різноманіття підходів до тлумачення права з плином часу не тільки не зникає, а ще більше поглиблюється, що зумовлено як ускладненням самого феномену права, так і розвитком низки чинників, що впливають на праворозуміння, — цивілізаційних, релігійних, моральних, національних, міжнародних та ін. [8, с. 5].

Після тривалого періоду жорсткого антагонізму між цими концепціями настав час мирного співіснування, а нерідко і співробітництва між ними [8, с. 6]. М. В. Цвік наголошував на необхідності єдиного інтеграційного праворозуміння, яке виключає «табу» на жоден з будь-яких поглядів на право [23, с. 66-86], й на подоланні однобічності й надмірної заідеологізованості

в розумінні права, що були характерними для минулих часів [22, с. 89]. Адже найвища цінність останнього полягає в його характеристиці як знаряддя соціального прогресу, гарантованості ним усезагальної свободи й рівності. Щодо розглядуваної нами проблеми висловлюються різні точки зору: а) про поєднання позитивних рис природного й позитивного права; б) про їх розгляд як різних соціокультурних утворень; в) про необхідність відмови від протиставлення природного й позитивного права, оскільки будь-яке з них за своєю природою є позитивним; г) про їх розгляд як взаємодоповнюючих сторін у змісті права [10, с. 82].

П. М. Рабінович підкреслює подолання українською загальнотеоретичною юриспруденцією філософсько-світоглядного монізму, притаманного адміністративно-командній системі радянської доби, відхід від низки положень єдино дозволеної у той час історико-матеріалістичної парадигми. Він зауважує, що саме завдяки таким процесам відбулася плюралізація філософсько-правових підходів і концепцій [17, с. 38, 39], яка на даний час виступає доволі важливою передумовою об'єктивності пізнання державно-правових явищ, поступального розвитку юридичної науки і свободи наукової творчості [15, с. 82].

О. В. Петришин теж визнає за необхідне уточнити предмет правознавства, яке має спиратися насамперед на оновлення методологічного арсеналу наукових досліджень у царині держави і права [13, с. 136]. А. П. Заєць відмічає, що завдяки зусиллям вітчизняних теоретиків права наполегливо торує дорогу плюралізму у підходах до розуміння права, формуються поряд з нормативістським ученням інші правові течії [19, с. 235]. Як підсумок з приводу оновлення методологічного знаряддя правової науки слушно саме зараз навести думку В. Я. Тація про потребу переопрацювання концептуальних засад правової сфери [18, с. 19, 20], яку можна також підкріпити теоретичними роздумами наших колег з близького зарубіжжя (маються на увазі в першу чергу наукові працівники Інституту держави і права Російської академії наук), зібраними в узагальненому вигляді в міркуваннях В. Г. Графського стосовно переважної ролі інтегративного тлумачення права, проголошення нового варіанту його визначення і як наслідок – формування нового праворозуміння, що належить іменувати «інтегральним» [5, с. 8-18].

Сучасна правова доктрина в аспекті плюралізму підходів до праворозуміння знає низку актуальних методологій: це феноме-

нологічний, герменевтичний, антропологічний і синергетичний підходи. Сутність феноменологічного визначає принцип ітерсуб'єктивності соціального світу, що органічно поєднується з «теорією комунікативної дії» (Ю. Хабермас) [20, с. 306, 308]. Одними з найголовніших надбань герменевтичного підходу є ідея «входження до герменевтичного кола», що застосовується і щодо права, й герменевтичні канони (Е. Бетті), потреба в яких виникає при об'єктивній інтерпретації текстів і висловлювань [24, с. 3-11]. Головною ідеєю антропологічного підходу до праворозуміння виступає наявність в основі соціального життя людей 2-х протилежних інстинктів - агресії і кооперації [25, с. 26-31]. Синергетичним підходом (В.П.Бранский, А.Б.Венгеров) (а) формується уявлення про право як нестійку, розбалансовану систему, яка весь час перебуває у процесі становлення; (б) зосереджується увага на новій функції права стосовно забезпечення цілісності суспільства; (в) висвітлюється проблема відбору, відповідно до якого здійснюється процедура інновації й селекції нових взірців юридично значимої поведінки та їх закріплення у формально визначених джерелах (законах тощо) [Див.: 3, с. 154-156; 4, с. 19-26].

З огляду на перелічені сильні сторони вказаних 4-х перспектив-

них методологічних підходів до розуміння права, слід відмітити наявність у них деяких спірних моментів, що полягають у наступному: (1) їх абстрактний характер не дає можливості прояснити буття права з позицій юриспруденції і простежити взаємодію права із суто юридичними явищами; (2) залишається без відповіді питання критеріїв права, не встановлюються межі початку й закінчення правових відносин; (3) не висвітлюється перехід від рівня філософського, що визначає трансцендентальні засади правових інститутів, до практичного, на якому описується їх функціонування в інтересах людини.

Серед актуальних методологій праворозуміння все більшої популярності набуває розуміння права через спілкування індивідів як процесу, в результаті якого обидві сторони доходять консенсусу. Запропонована вітчизняній загальнотеоретичній юриспруденції абсолютно нова концепція правового спілкування вже відома західній традиції праворозуміння як комунікативна методологія. Вітчизняне правове середовище має власні істотні відмінності, а тому штучне запозичення зарубіжного комунікативного підходу до розуміння права є нераціональним і невиправданим.

Комунікативна методологія праворозуміння на теренах вітчизняної загальнотеоретичної

юриспруденції дещо видозмінилася на концепцію правового спілкування, що відбувається як на макрорівні (між індивідами й системою права в цілому), так і мікрорівні (між суб'єктами права). У стислому вигляді сутність цієї концепції полягає у визначенні екзистенції права за допомогою 2-х поєднаних між собою аспектів, які його складають: (а) матеріально-сутнісного, що трактує природу права через діалогічне спілкування рівноправних індивідів, їх об'єднань чи держав з метою досягнення компромісу й порозуміння, і (б) процедурного, який показує запровадження відносин правового спілкування на практиці через правові гарантії, примирювальні й погоджувальні дії. Синтез історико-хронологічного аналізу генезису виникнення ідей про правове спілкування з описаними вище матеріально-сутнісним і процедурним аспектами надає змогу навести власну дефініцію поняття «*правове спілкування*» (у співавторстві з О. В. Петришиним): *це взаємодія рівноправних суб'єктів на підставі правил поведінки, відображених у нормативних актах та інших юридичних джерелах шляхом реалізації своїх прав та обов'язків з метою досягнення компромісу й порозуміння* [14, с. 126].

Дослідження актуальних тенденцій правової доктрини не буде

об'єктивним без ілюстрації адаптаційних процесів законодавства України й ролі, що відводиться в них правовій герменевтиці – як одній з перспективних методологій. Приступаючи до аналізу, згадаймо з вищенаведеного про сутність і практичну значущість правової герменевтики як методології праворозуміння. Правова герменевтика з її теоретичними надбаннями про процеси розуміння, сприйняття, формування суджень, тлумачення конче необхідна під час практичної реалізації адаптаційних процесів. Доведемо це з теоретичного аспекту правової герменевтики.

Як уже підкреслювалося, герменевтика (в тому числі і права) є відносно новою філософсько-правовою методологією, а тому вітчизняні наукові напрацювання виникли пізніше за часом порівняно із зарубіжними. Зараз уже й вітчизняні правознавці-теоретики все частіше обстоюють необхідність філософського осмислення правової проблематики [11], вирішення різних проблем інтерпретації і похідних від них практичних завдань, що виникають під час адаптаційних процесів (насамперед пристосування законодавства України до законодавства Європейського Союзу), за допомогою використання надбань загальної теорії розуміння – герменевтики [16, с. 62]. При цьому все частіше висвіт-

люється позиція стосовно того, що процес адаптації не може бути стрімким, виникає занадто багато питань щодо сутнісної неможливості останнього в деяких галузях законодавства України через невідповідність багатьох норм та інститутів законодавства України відповідних складових елементів у законодавстві ЄС. Як вбачається, частковим вирішенням порушеної проблеми може послужити герменевтичний підхід до неї як правова філософія, теоретичні надбання якого повинні застосовуватись у праворозумінні, а потім вже і в адаптації. Стосовно цього уявимо собі тріаду, яка виступає важливою в процесі адаптації будь-якого законодавства, якій завжди передує мисленнєва діяльність: розуміння – пізнання – здатність до тлумачення.

Взявши за основу викладене вище, визначимо, що філософсько-правовий фундамент герменевтики складають 2 базисних поняття – розуміння і знання. Питання про їх природу надзвичайно складне й багатопланове. Це частково викликано тим, що до недавнього часу (за винятком останнього десятиріччя) воно не досліджувалось у пріоритетному для нас руслі ні філософською, ні правовою науками, як і жодною іншою правовою дисципліною [6, с. 7]. Отже, підсумовуючи відповідь на поставлене запитання

стосовно екзистенції самого процесу адаптації, підкреслимо, що суть останньої пояснюється філософсько-правовими знаннями теорії правової герменевтики, яка роз'яснює: (а) розмежування між знаннями і процесом їх розуміння, (б) необхідність розуміння взагалі при адаптації, (в) структуру процесу розуміння і (г) місце пояснення в цьому процесі. Отже, розуміння ролі теоретичного надбання правової герменевтики дає змогу зосередитися на складності адаптаційних процесів, підсилює роль і потребу глибокого проникнення в суть інститутів і норм, які підлягають адаптації до відповідних норм, інститутів європейського права. Висловлюючись точніше, при адаптаційному процесі в першу чергу слід зрозуміти, так би мовити, схопити дух, екзистенцію цих норм та інститутів, з'ясувати їх цільове призначення, інакше кажучи, отримати відповідь на запитання, для чого вони існують і які завдання покликані вирішувати. У цій діяльності слід покластися на допомогу накопичених теоретичних знань правової герменевтики як теорії розуміння, що тягне за собою практичне її тлумачення з метою адекватної адаптації.

Підводячи підсумок дослідженню, можемо з об'рунтованістю відзначити наступне. По-перше,

правова герменевтика може з упевненістю претендувати на власну міждисциплінарність і комплексність, на повноцінну правову філософію, яка ще до вирішення завдань інтерпретації мала б змогу виявити загальний теоретико-правовий характер розуміння, що виступає надійним фундаментом для діяльності з правильного трактування тих нормативних актів, що в подальшому братимуть участь в адаптаційній процедурі законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

По-друге, проведене вперше на ґрунті сучасної правової науки дослідження поняття «правове спілкування» і сформулювання його специфічних ознак надасть можливість подальшого опрацювання комунікативного підходу до праворозуміння, концепції правового спілкування, сприятиме поступовій гуманізації українського законодавства й забезпеченню гарантій і переваг, які право надає людям.

По-третє, поява нових методологій праворозуміння, їх плюралізм означає впевнене зміщення акцентів у взаємовідносинах «держава-право», інструментарне «переозброєння» соціально-правової доктрини в напрямку актуальної відповідності реальностей (суспільної і правової).

Список літератури: 1. *Алексеев С. С.* Право: азбука-теория-философия: Опыт комплексного исследования: моногр. / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с. 2. *Алексеев С. С.* Право на пороге нового тысячелетия: Некоторые тенденции мирового правового развития — надежда и драма современной эпохи / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 2000. – 256 с. 3. *Бранский В.П.* Теоретические основания социальной синергетики / В. П. Бранский // Петербургская социология. – 1997. – № 1. – С. 148-179. 4. *Венгеров А. Б.* Патология государственности / А. Б. Венгеров // Общ. науки и современность. – 1991. – № 5. – С. 19-27. 5. *Графский В. Г.* Интегративная юриспруденция в условиях плюрализма подходов к изучению права / В.Г.Графский // Проблемы понимания права. – (Серия: Право России: новые подходы) – Саратов, 2007. – Вып. 3. – С.8-18. 6. Загадка человеческого понимания: моногр. / под общ. ред. А.А.Яковлева; сост. В.П.Филатов. – М.: Политиздат, 1991. – 352 с. 7. *Козюбра М. І.* Загальнотеоретична юриспруденція: радянська традиція та європейська перспектива / М.І.Козюбра // Укр. право. –2005. –№ 1. – С.7-1. 8. *Козюбра М.І.* Рівні праворозуміння: антропологічний аспект / М.І.Козюбра // Щорічник укр. права: зб. наук. пр. / відп. за вип. О.В.Петришин. - Х.: Право, 2010. – № 2. – С. 5-15. 9. *Максимов С.И.* Правовая реальность: опыт философского осмысления: моногр. / С. И. Максимов. – Харьков: Право, 2002. – 328 с. 10. Максимов С. І. Природне і позитивне право як елементи правової реальності / С. І. Максимов // Вісн. Акад. прав. наук України. - 2002. - № 55. – С. 82-92. 11. *Нерсисянц В.С.* Философия права: моногр. / В. С. Нерсисянц. – М.: НОРМА-ИНФРА М, 1997. - 652 с. 12. *Петришин О.В.* Громадянське суспільство – підґрунтя формування правової держави в Україні / О.В.Петришин // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – №2-3. – С. 142-161. 13. *Петришин О.В.* Проблеми соціалізації правової науки / О. В. Петришин // Право України. – 2010. – № 4. – С. 133-141. 14. *Петришин О.В., Гетьман І.В.* Правове спілкування як центральна дефініція перспективної методології розуміння права / О.В. Петришин, І. В. Гетьман // Держ. буд-во та місц. самоврядування: зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. П. Битяк. – Х.: Право, 2011. – Вип. 22. – С. 3-17. 15. *Рабінович П.М.* Методологія правознавства: проблеми плюралізації / П. М. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1995. – № 3. – С. 81-88. 16. *Рабінович П.М.* Герменевтика і правове регулювання / П. М. Рабінович // Вісн. Акад. прав. наук України. – 1999. – № 2. – С. 61-71. 17. *Рабінович П.М.* Методологія вітчизняного загально-теоретичного праводержавознавства: Сучасні тенденції / П. М. Рабінович // Бюл. М-ва юстиції України. – 2003. – № 1(15). – С. 37-45. 18. *Тацій В. Я.* Українська держава і правова система ХХІ ст. / В. Я. Тацій // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5-ти т. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – Х.: Право, 2008. – С. 11-40. 19. Теорія держави і права. акад. курс: підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с. 20. *Хабермас Ю.* Философский дискурс о модерне: моногр. / Ю. Хабермас. – М.: Весь мир, 2003. – 416 с. 21. *Цвік М.В.* Про сучасне праворозуміння / М.В.Цвік // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2001. – № 4. – С. 3-13. 22. *Цвік М.В.* Сучасне праворозуміння – методологічна основа правової науки / М. В. Цвік // Методологічні проблеми правової науки: матер. міжнар. наук. конф. 13-14 груд. 2002 р. / упоряд.: М. І. Панов, Ю. М. Грошевой. – Х.: Право, 2003. – С. 88-91. 23. *Цвік М. В.* Проблеми сучасного праворозуміння / М. В. Цвік // Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5-ти т. – Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – Х.: Право, 2008. – С. 66-86. 24. *Betti E.* Hermeneutisches Manifest / E. Betti. – Tubingen: Konkursbuch Verlag, 1954. – 98 s. 25. *Gehlen A.* Moral und Hypermoral / A. Gehlen. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1970. – 225 s.

ТЕНДЕНЦИИ В МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПОНЕНТЕ СОВРЕМЕННОЙ ЮРИДИЧЕСКОЙ НАУКИ

Гетьман І. В.

Статья посвящена комплексному исследованию трансформаций в современной правовой доктрине. В контексте поставленной проблемы по-новому исследуются и анализируются современные методологические подходы к правопониманию.

Ключевые слова: методологические подходы к правопониманию, правовое общение, правовая герменевтика.

TENDENTIOUS IN METHODOLOGICAL COMPONENT OF MODERN LEGAL SCIENCE

Get'man I. V.

Article deals with problems of complex investigation of the transformations in modern legal doctrine. In the context of the raised problem, the modern approaches to the legal conception in a new fashion are investigated and analyzed.

Key words: methodological approaches as to the legal conception, legal intercourse, legal hermeneutic.

Надійшла до редакції 10.02.2012 р.

УДК 340.12: 342.72/73

Ю. С. Разметаєва,

канд. юрид. наук

Національний університет «Юридична
академія України імені Ярослава Мудрого»,

м. Харків

СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сприйняття прав людини як власних цінностей породжує готовність членів громадянського суспільства сприяти їх реалізації, а за необхідності виступити на їх захист. При цьому вирішальними є саме індивідуальні дії, а підключення до захисту прав інших осіб, громадських організацій та органів державної влади розглядається як допоміжні, альтернативні способи такого захисту.

Проблеми реалізації й захисту прав людини в громадянському суспільстві, а також у суспільствах трансформаційного типу розглядалися в роботах таких вітчизняних і зарубіжних авторів, як А. В. Балінський, В. В. Баштанник, О. В. Грищук, Р. Дворкін, Р. А. Мюллерсон, М. П. Орзіх,

Т. І. Пашук, П. Рікер, В. І. Темченко, Н. В. Філик, Р. Циппеліус [Див.: 1-7; 9; 11-13]. Однак окремі її питання залишилися поза увагою теоретичних досліджень.

Метою даної публікації є визначення способів захисту прав людини, а також установлення шляхів подолання перешкод у реалізації цих способів в умовах формування громадянського суспільства.

Необхідність у захисті прав індивіда виникає, коли він не в змозі вільно користуватися ними, тобто коли існують перешкоди в їх здійсненні. Останні можуть виходити як від інших власників прав, так і від суспільних інституцій, держави тощо. Захист прав може бути наслідком як активних,